

BEHÇET LOKLAR*
(Edirne, Republika Turska)

SARAJEVSKI MULA ŠEJHZADE ES-SEJJID
MUHAMED SEID-EFENDIJA I NJEGOVA ULOGA U
BOSANSKOM EJALETU (1795-1814)

Abstrakt

Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je bio u službi sarajevskog mule četiri puta na način koji je do tada bio bez presedana. Ovu službu je obavljao ukupno oko pet godina. Njegov period mandata je u političkom smislu predstavljao jedno od najtežih razdoblja Carstva i Bosanskog ejaleta. Na kraju 18. i početkom 19. stoljeća u Beogradu i Sarajevu politička i društvena dešavanja tokom karijere Šejhzadea bila su na visokom nivou, te su mu nesumnjivo omogućila da odigra važnu ulogu u političkim odlukama u ovim gradovima. Ovaj rad se uglavnom fokusira na period dužnosti Šejhzadea u Sarajevu, u mjeri u kojoj to izvori dozvoljavaju. Proces njegovog imenovanja u Sarajevu, iskustva s centralnom administracijom tokom produženja dužnosti, želja da ostane stalno u Sarajevu, porodični odnosi koje je uspostavio u gradu, te odnosi s ostalim predstavnicima uleme u Sarajevu predmet su ovog rada. Ovim radom nastoji se dati prilog proučavanju političkih frakcija i problema među društvenim slojevima Sarajeva i Bosanskog ejaleta u razmatranom vremenskom okviru.

Ključne riječi: mula, kadija, muftija, valija, Sarajevo, Bosanski ejalet

* Dr. Behçet Loklar, naučni saradnik, Univerzitet Trakya u Edirneu - Institut za istraživanje Balkana. e-mail: behcetlokla@trakya.edu.tr

UVOD

Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je kadija koji pripada stepenu mevlevijeta unutar osmanskog ilmijskog sistema.¹ Iz arhivskih izvora saznajemo da je služio kao mula u Antepu i Erzurumu u Anadoliji, u Beogradu i četiri puta u Sarajevu. Nemamo nikakve podatke o datumu rođenja Muhameda Seid-efendije. Međutim, iz izvora se vidi da je bio aktivan u državnim službama posljednjih petnaest godina 18. i prvih petnaest godina 19. stoljeća. Što se tiče mjesta njegovog rođenja, jedna riječ u izvorima omogućava nam da utvrdimo odakle je potjecao. Naime, po atributu (*Belgradi*) zaključujemo da je Muhamed Seid-efendija bio iz Beograda.² Nemamo podatke o porijeklu njegove porodice, ali titule ukazuju da je porodica mogla biti ulemanska. Pored nadimka “Šejhzade/Šejhović”, iako se ne odnosi direktno na sloj uleme, možemo reći da je titula “Seyyid/Sejjid”³ preuzeta od porodice igrala značajnu ulogu u odabiru karijere. Drugim riječima, među osmanskim društvenim strukturama postoji povezanost pripadnosti društvenom sloju, koja se nasljeđuje od predaka. Ova situacija se uglavnom viđala među slojem uleme. Može se zaključiti da je princip nastavljanja porodičnog zanimanja imao utjecaja i na Muhameda Seida. U izvorima se vidi da je njegovo ime ponekad bilježeno kao Muhamed, a ponekad kao Mehmed.⁴ Iako na prvi pogled ostavlja dojam da se radi o različitim osobama, treba uzeti u ob-

¹ Pored kadija koji služe u tri glavna grada Carstva – Bursa, Edirne i Istanbul, ovo je termin koji se koristi za kadije koje služe u strateškim, kulturnim i velikim gradovima na Balkanu, Anadoliji i na arapskom geografskom području. Kadije su se u ovim gradovima zvali mule. Za više informacija vidjeti: Fahri Unan, “Mevleviyet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29. tom, Ankara 2004, 467-468.

² BOA, HAT. 438/22116. Datum: 15. ševval 1227/22. oktobar 1812.

³ Ova titula se koristi za potomke Huseina, unuka poslanika Muhammeda. Unutar osmanske društvene strukture, posebno u kasnom klasičnom razdoblju, sejjidi i šerifi nisu imali razlike u statusu od drugih društvenih slojeva. Međutim, zbog “svetosti” titule koje nose u sebi, imali su također neke privilegije i počasti u društvu. Za više informacija vidjeti: Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap, Istanbul, 2016, 62-134; Fehim Nametak, “Institucija nekibu-l-ešrafa u Bosni i Hercegovini”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVII-XVIII, Sarajevo, 1996, 253-257.

⁴ Naprimjer, u istom sidžilu na istoj stranici ime mule je napisano u dva oblika. Dok je njegovo ime u fermanu koji govori o imenovanju zapisano kao Muhamed, u pismu šejhul-islama es-sejjid Durrizade Mehmed Arif-efendije, koje govori o produženim dužnostima, ime mule zapisano je kao Mehmed. Vidjeti: GHB, Sidžil (dalje: S), br. 36, str. 4.

zir da su osmanski činovnici kod istih lica koristili ime Mehmed umjesto Muhamed.⁵ Za porodicu Muhameda Seid-efendije imamo podatke samo o njegovoj kćerki Rukiji i sinu Rašidu. Znamo da je Muhamed Seid-efendija imao kćerku po imenu Rukija, zabilježenu u šerijatskom sidžilu u jednom bračnom ugovoru. Iz bračnog ugovora znamo da se Rukija u Sarajevu udala za bivšeg kul-ćehaju Ebubekir-agu, sina Ali-age, 16. februara 1797. godine. Za brak je određeno 120.000 akči / 500 groša *mehra* na ime Rukije.⁶ Važno je napomenuti da je iznos u ovom bračnom ugovoru najviši među svim stopama *mehra* unutar ulemanskog sloja evidentiranim u sarajevskim sidžilima druge polovine 18. stoljeća.⁷ Također, kao što je moguće vidjeti kasnije, situacija Ebubekir-age koji je bio zet Muhameda Seid-efendije i svjedoci zabilježeni u ovom ugovoru pokazuju da brak gospođe Rukije nije bio običan brak, nego da je nosio određeni politički značaj. O sinu Muhameda Seid-efendije, muderisu Rašidu, pronalazimo informacije samo u rukopisu Muhameda Emina Isevića, koji je pisao o političkoj situaciji u Bosanskom ejaletu dok je bio u progonstvu početkom 19. stoljeća, između 1809. i 1812. godine.⁸ Isević iznosi negativan stav o Muhamedu Seid-efendiji, o čemu će biti riječ u ovom radu. On navodi da je njegov sin Rašid dobio položaj muderisa u Istanbulu uz davanje mita, te da je bio neznalica i da nije znao ni učiti Kur'an.⁹ Nije tačno poznato da li je ista osoba Rašid kojeg spominje Isević i muderis es-sejjid Abdurahman Rašid-efendija koji je bio svjedok u bračnom ugovoru gospođe Rukije.¹⁰ Međutim, pored sličnosti titule i imena, pretpostavljamo da bi Rašid mogao biti svjedok svojoj sestri na sudu u kojem mu je otac bio kadija. Ovo pokazuje da je i porodica Muhameda Seid-efendije također pripadala sloju uleme.

⁵ S obzirom na to da oba imena potječu od arapskog korijena "hamd", vidi se da nema promjene značenja.

⁶ GHB, S, br. 36, str. 5.

⁷ Za više informacija o bračnim ugovorima sarajevske uleme iz druge polovine 18. stoljeća vidjeti: Behçet Loklar, *Ulemanski sloj u Sarajevu u drugoj polovini 18. stoljeća*, Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2021, 285-294.

⁸ Ahmed S. Aličić, "Manuskript Ahvalı Bosna od Muhameda Emina Isevića (poč. XIX. v.)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 32-33, Sarajevo, 1984, 165.

⁹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, str. 23.

¹⁰ GHB, S, br. 36, str. 5.

KARIJERA ŠEJHZADEA ES-SEJJID MUHAMEDA SEID-EFENDIJE

Najvjerovatnije nakon osnovnog obrazovanja u Beogradu, Muhamed Seid je na nastavak školovanja otišao u Bursu. Tamo je završio medresu i postao kadija na rangu mevlevijeta.¹¹ Zbog velikog broja kandidata uleme u Osmanskom Carstvu, muderisi koji nisu imali priliku napredovati u svojoj karijeri prijavili bi se za kadijsku dužnost.¹² Brojnost kandidata pružala je mogućnost imenovanja za kadijske dužnosti unutar ranga mevlevijeta. Na taj način mnogi muderisi su obavljali funkciju mule u najnižem rangu mevlevijeta, odnosno *devrije*¹³, ili u drugom rangu, odnosno u *mahreču*.¹⁴ Dnevna plaća za rang devrije je bila 500 akči, što je veća plaća od dužnosti muderisa i smatralo se boljom prilikom za život. Ali s druge strane, time su gubili mogućnost da u budućnosti postanu muderisi u nekoj visokoj medresi u Istanbulu ili da dostignu stepen šejhul-islama, koji je najviši stepen uleme. Isto tako, i Muhamed Seid-efendija je umjesto dužnosti muderisa vršio dužnost mule u rangu devrije u Antepu, Beogradu, Erzurumu i četiri puta u Sarajevu. S druge strane, znamo da je sarajevski kadiluk uvijek zadržao rang devrije unutar osmanskog ilmijskog sistema. Zapravo, u drugoj polovini 18. stoljeća u fermanima za imenovanje sarajevskog mule pronalazimo sljedeću rečenicu: ...*cânîb-i devriyeden Saraybosna kazası*... (Sarajevski kadiluk

¹¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, str. 22. U originalnom rukopisu je napisano "mahreç payesi". Isević je ovaj rukopis napisao nakon treće dužnosti sarajevskog mule Muhameda Seid-efendije u Sarajevu. U to vrijeme Muhamed Seid-efendija je stekao rang mahreča. Vjerovatno Isević ovaj rang tumači retrospektivno. S druge strane, riječ mahreç nije uključena u prijevodu Ahmeda S. Aličića. Zbog toga je u našoj studiji preferirana upotreba izvornog pisanja. Za više informacija o rangu mahreča vidjeti: Mehmet İpşirli, "Mahreç", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27. tom, Ankara, 2003, 387-388.

¹² Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, Klasik, Istanbul, 2019, 180.

¹³ Ovi su kadiluci ranga devrije: Adana, Antep, Bagdat, Beograd, Bejrut, Bosna (Sarajevo), Čankiri, Amid (Dijarbekir), Erzurum, Filibe (Plovdiv), Konja, Kutahja, Maraš, Ruščuk (Ruse), Sivas, Sofija, Trablusgarb, Van. Vidjeti: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, 102.

¹⁴ Ovi su kadiluci ranga mahreča: Galata, Halep, Izmir, Kudus (Jerusalem), Selanik (Solun), Tirhala, Jenişehir, kasnije Ejup, Krit, Sofija, Trabzon i Uskudar. Vidjeti: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 101.

koji pripada *devriji*).¹⁵ Međutim, iako je Muhamed Seid-efendija u sarajevskom kadiluku služio u rangu devrije, kao kadija mevlevijeta napredovao je kasnije i promaknut u rang mahreča.¹⁶

Imenovanje mule u Osmanskom Carstvu bilo je drugačije od imenovanja kadije kadiluka/kaze. Pokazuje se da su mule birane pažljivije, bile podvrgnute prema strožijim kriterijima imenovanja jer su bile više od kadija kadiluka/kaze i služile su u velikim gradovima. Zapravo, kadije kadiluka nižeg ranga su imenovane od strane kazaskera¹⁷ na način podnošenja liste sultanu, a mule su imenovane od strane šejhul-islama na način "pokazivanja" (*išaret*) njihovog imena sultanu. Kada bi mula bio imenovan direktnim odobrenjem šejhul-islama, isti bi šejhul-islam imao ovlast da intervenira nad sarajevskim mulama, kao i nad svim mulama mevlevijeta. Sarajevskom muli je bilo potrebno odobrenje šejhul-islama kad je preuzimao dužnost, kao i kada bi zahtijevao bilo kakvo produženje ili napuštanje dužnosti. Ova situacija pokazuje da su šejhul-islami također bili efikasni u određivanju mandata mule. Sarajevski mula, kao i druge mule mevlevijeta na dužnostima uglavnom su ostajale samo godinu dana. Na kraju službe imali su period čekanja koji se zvao "*infisal*" do sljedećeg imenovanja. Ovaj period "nezaposlenosti" mogao je trajati od dvije do tri godine. Za to vrijeme oni su trebali biti u Istanbulu, ali da to pravilo nije striktno poštovano vidi se i u slučaju Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije.

Datum prelaska Muhameda Seid-efendije s položaja muderisa na kadijsku dužnost nije poznat. Međutim, iz arhivskih izvora jasno se vidi da se ta promjena službe desila prije 1793. godine. Koliko znamo, Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je prvo služio kao mula u Antepu.¹⁸ Ne zna se datum početka službe. Uz to, u dokumentu osmanskog arhiva koji potječe iz 1812. godine, zabilježeno je da je on ranije

¹⁵ GHB, S, 16, str. 193. (1188–1189/1774–1775)

¹⁶ O dobijanju ranga za vrijeme službe vidjeti: Fahri Unan, "Osmanlı İlimiye Tarikinde "Paye"li Tayinler Yahut Devletle Kazanç Kapısı", *Bellelen*, 62/233, Ankara, 1998, 41-64.

¹⁷ O imenovanjima kadije kadiluka u Bosanskom ejaletu vidjeti: Azra Gadžo-Kasumović, "Imenovanja kadija i njihovih zamjenika i pripravnika/naiba - prema dokumentima kazaskera i njihovih muhzira, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 67, Sarajevo, 2018, 169-192.

¹⁸ BOA, C.ADL. 20/1201. Datum: 29. rebiul-evvel 1208/4. novembar 1793. Ovaj dokument govori o jednom sporu koji se dogodio u Antepu, koji je posljednje mjesto službe beogradskog mule Muhameda Seid-efendije.

bio beogradski muftija.¹⁹ Međutim, procjenjujemo da je on obavljao dužnost beogradskog muftije i kadije. U dokumentu se ne navodi kada je obavljao ovu dužnost.²⁰ Drugo mjesto službe mule bio je Beograd, gdje je i rođen (evail rebiul-evvela 1208/7-16. oktobra 1793). U okviru osmanskog pravnog sistema smatralo se zabranjenim (*memnû*) imenovanje naiba i kadije u njihovom rodnom mjestu. Međutim, na prijavi se podrazumijeva da su mnoge kadije/mule i naibi služili protiv običajnog prava u mjestu u kojem su rođeni. Osmanska centralna administracija također je mogla zanemariti ova pravila kod imenovanja dok se ne bi desio neki problem. Nemogućim se čini da je Muhamed Seid-efendija bio imenovan bez pokazivanja šejhul-islama i odobrenja sultana. Treba imati na umu i da je njegov politički afinitet bio poznat u centru kako bi se osiguralo njegovo imenovanje u Beogradu. To se odražavalo i na njegova buduća imenovanja. Zapravo i Muhamed Emin Isević se u svom djelu upravo bavi ovim pitanjem. On poredi Muhameda Seid-efendiju s beogradskim dahijama, koji su poznati po nadimku “zulumćari“ Beograda, i tvrdi da je bio imenovan zahvaljujući nezakonitom novcu.²¹ Također, treba napomenuti da je stanje političkih i vojnih neprilika u Beogradu²² krajem 18. stoljeća omogućilo da se takva imenovanja ostvare na legalan ili ilegalan način. Nije poznato kada je istekla dužnost Muhamedu Seid-efendiji u Beogradu, ali datum početka službe u Sarajevu, koje je njegovo treće mjesto u karijeri, sada je u potpunosti poznat. Muhamed Seid-efendija je započeo prvu dužnost u Sarajevu 1. rebiul-evvela 1210/17. septembra 1795. godine²³ s fermanom centra i pokazivanjem šejhul-islama Durrizadea Mehmeda Arif-efendije.²⁴ Na

¹⁹ BOA, HAT. 438/22116. Datum: 15. ševval 1227/22. oktobar 1812.

²⁰ Dušan Pantelić u svoj knjizi navodi da u izvještaju koji je hadži Mustafa-paša poslao Istanbulu koristi izraz kadija i muftija o Mehmedu Seid-efendiji. Vidjeti: Душан Пантелић, Београдски пашалук: пред Први српски устанак 1794-1804, Српска академија наука, Београд, 1949, 76.

²¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, str. 22.

²² Za više informacija vidjeti: Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1791 г.), Српска краљевска академија, Београд, 1910, 59-153; Душан Пантелић, Београдски пашалук: пред Први српски устанак 1794-1804; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, prevod: Hür Güldü, Kapı, Istanbul, 2008, 276-277.

²³ GHV, S, br. 36, str. 4. (Ferman od Istanbula. Datum: 3. šaban 1209/23. februar 1795) U fermanu pišu o njemu kao o bivšem beogradskom muli.

²⁴ Ovo imenovanje je bilo tokom drugog mandata šejhul-islama. Vidjeti: Mehmet İpşirli, “Dürriade Mehmed Arif Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10. tom,

kraju jednogodišnje dužnosti, kao protekcija (*iltimâs*) bosanskog valije Husamudin-paše²⁵ i zbog uspjeha mule na dužnosti, služba je produžena za šest mjeseci, nakon odobrenja šejhul-islama Durrizadea es-sejjid Mehmeda Arif-efendije.²⁶ Produženje službe ovisi o bliskom političkom odnosu koji je trebao biti uspostavljen sa šejhul-islamom. Ali to se u praksi naravno ne prikazuje na ovaj način. Ne postoje detaljnije informacije o ovom produženju službe. Međutim, poznato je da se služba sarajevskih mula i u prethodnom periodu mogla produžiti za dva ili četiri mjeseca na molbu i zadovoljstvo stanovništva, zahtjeva mule ili uspjeha na dužnosti. Ipak, važan je detalj da je Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija bio na prvom mjestu sa šest mjeseci produženja službe među svim sarajevskim kadijama od početka druge polovine 18. stoljeća do početka 19. stoljeća.²⁷ To je vjerovatno zbog bliskih političkih veza koje je imao u regionu s bosanskim valijom Husamudin-pašom i u centru sa šejhul-islamom Mehmedom Arif-efendijom. Isević također potvrđuje ovu činjenicu. On navodi da je Šejhzade u Istanbulu dao 4000 groša za produženje svoje dužnosti.²⁸ Nakon ukupno godinu i po dana službe, Muhamed Seid-efendija bio je u dvogodišnjem periodu čekanja. Nakon čekanja, po drugi put je imenovan za sarajevskog mulu. Muhamed Seid-efendija je nakon službe u Beogradu drugi put imenovan na način koji se uklapa u običajno pravo uleme. Iako su dvojica različitih mula bili na položaju sarajevskog mule²⁹ nakon njegove prve službe, ponovno imenovanje Šejhzadea u Sarajevu bez premještaja u neki drugi grad može se tumačiti kao rezultat njegovog uključivanja u važne političke mreže ili kao rezultat podmićivanja, kako tvrdi Isević u svom djelu. Drugi period na položaju mule Muhameda Seid-efendije u Sarajevu

Istanbul, 1994, 37.

²⁵ Husamudin-paša je bio u dužnosti od 12. muharrema 1207/25. augusta 1792. godine do 25. zul-hidžde 1211/21. juna 1797. godine. Vidjeti: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, drugi tom, prevodioci Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1998, 714-728.

²⁶ GHB, S, br. 36, str. 5. (Pismo šejhul-islama. Nema datuma.)

²⁷ Behçet Loklar, *Ulemanski sloj u Sarajevu*, 45-47.

²⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, str. 22.

²⁹ Sarajevski mula Mihaldži Hasan Esad-efendija (početak službe 1. ramazana 1211/28 februara 1797). Vidjeti: GHB, S, br. 37, str. 245. i sarajevski mula Numan Pašazade es-sejjid Muhamed Sadulah-efendija (početak službe: 1. zul-kade 1212/17. aprila 1798). Vidjeti: GHB, S, br. 38, str. 277.

je započeo 1. muharrema 1214/5. juna 1799. godine³⁰ za vrijeme šejhul-islama Reiszadea Mustafe Ašir-efendije.³¹ Na kraju jednogodišnje službe, ovaj put iz drugog razloga, služba Šejhzadea je opet produžena. Ona je, naime, produžena za dva mjeseca zbog obnove ranga “*Galata*” koji spada u mahreč u okviru osmanskog ilmijskog sistema.³² Na ovaj način, sarajevski mula Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je na dužnosti dva puta uspio produžiti svoje službe ukupno osam mjeseci, uz odobrenje šejhul-islama.

Nakon trogodišnjeg čekanja, Muhamed Seid-efendija je imenovan u Erzurum s rangom “*Galata*” koji pripada u rang mahreča. S druge strane, Erzurum je bio jedan od gradova devrije. Na ovaj način, kao što je već spomenuto, može se vidjeti da se Muhamed Seid-efendija, iako je služio kao mula devrije, ipak uspio uzdići na rang mahreča. U vrijeme šejhul-islama Samanizadea Omera Hulusi-efendije³³, Šejhzade je započeo svoju dužnost u Erzurumu 1. safera 1218/23. maja 1803. godine.³⁴ Nemamo nikakve informacije da li je produžena dužnost Muhameda Seid-efendije na kraju njegove jednogodišnje službe u Erzurumu. Nakon trogodišnjeg čekanja, treći put je imenovan u Sarajevu, s odobrenjem šejhul-islama Šerifzadea Topal Ataulaha Mehmed-efendije.³⁵ Započeo je dužnost s rangom Galate 1. zul-kade 1222/31. decembra 1807. godine.³⁶ Na kraju jednogodišnje službe napustio je dužnost sarajevskog mule bez ikakvog produženja i ponovo je započeo period čekanja. Vidi se da je nakon perioda čekanja oko tri godine³⁷ po četvrti i posljednji put imenovan za sarajevskog mulu, što je bila kao njegova rutinska služba. Šejhzade

³⁰ GHB, S, br. 39, str. 10.

³¹ Vidjeti: Mehmet İpşirli, “Reiszâde Mustafa Âşir Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4. tom, Istanbul, 1991, 8.

³² GHB, S, br. 39, str. 11. i BOA, HAT.1478/55. Datum: 29. zul-hidždže 1215/13. maj 1801. (Dokument je kasnije registriran.)

³³ Vidjeti: Tahsin Özcan, “Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34. tom, Istanbul, 2007, 72-73.

³⁴ BOA, HAT.1486/9. Datum: 1. safer 1218/23. maj 1803.

³⁵ Mehmed İpşirli, “Şerifzâde Topal Atâullah Mehmed Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4. tom, Istanbul, 1991, 47.

³⁶ GHB, S, br. 48, str. 12.

³⁷ Tokom ovog trogodišnjeg perioda ove kadije su bili u dužnosti sarajevskog mule: es-sejjid hadži Ahmed Hajati-efendija, muderris Dahili salise Ehi-čelebi medrese, Bursali Kadizade es-sejjid Abdurrahim-efendija i Muftizade Muhamed Tevfik-efendija. Vidjeti: Azra Gadžo-Kasumović, “Mulla u Bosanskom ejaletu”, *Anali GHB*, XXVII-XXVIII, Sarajevo, 2008, 63.

je započeo ovu dužnost 1. šabana 1226/21. augusta 1811. godine³⁸ s odobrenjem šejhul-islama Samanizadea Omera Hulusi-efendije. Muhamed Seid-efendija je ovim imenovanjem dostigao najviši rang u svojoj karijeri unutar uleme. Počeo je raditi kao mula u Sarajevu s rangom Jerusalema (*Kudüs*), koji je jedan od stepena mahreča.³⁹ Međutim, rang Jerusalema se vidi i kod nekoliko sarajevskih mula od druge polovine 18. stoljeća.⁴⁰ Znamo da je četvrta služba u Sarajevu Muhameda Seid-efendije bila njegova posljednja ulemanska služba. Tokom ove dužnosti, kao što će se spomenuti u radu, povećale su se pritužbe na njega. Povrh toga, na kraju službe, on nije htio predati dužnost sljedećem muli. Šejhul-islam ga je pozvao u Istanbul zbog pritužbi. To jasno pokazuje njegov pad u očima najvišeg vjerskog osmanskog autoriteta.

CARSTVO I BOSANSKI EJALET NA PRIJELAZU IZ 18. U 19. STOLJEĆE

Za vrijeme Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije, koji je, kako smo prethodno objasnili, između 1795. i 1814. godine četiri puta vodio kancelariju sarajevskog mule, došlo je do značajnih promjena u regionu i cijelom Carstvu. Ratno stanje s Habsburzima (1787–1791) i Rusijom (1787–1792. i 1806–1812), francuska okupacija Egipta i Jadrana, *de facto* vlade ajana⁴¹, anarhija u Anadoliji i posebno u Rumeliji, srpski ustanak čiji se jak utjecaj osjetio i u Bosanskom ejaletu, imali su izuzetno negativne efekte na osmanski državni mehanizam. Pred vojnim i ekonomskim kolapsom, proreformski sultan Selim III, koji je došao na prijestol 1789. godine, pokušao je reagirati na negativne pojave. Sultan je kao prvi posao, bez raspuštanja janjičarske vojske, pokušao uspostaviti moderan vojni sistem da bi zaustavio loše stanje u vojsci. Moderne

³⁸ GHB, S, br. 52, str. 10.

³⁹ BOA, D. 52/1. Datum: 1. šaban 1226/21. august 1811.

⁴⁰ B. Loklar, *Ulemanski sloj u Sarajevu*, 44-45.

⁴¹ O ajanima u Osmanskom Carstvu postoji opsežna literatura. Između ostaloga, vidjeti: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1942; Avdo Sućeska, *Ajani: Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1977; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar: Karamanoğulları Üzerine Bir Deneme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

jedinice vojske po imenu “*Nizâm-i Cedid*” (Novi poredak) su dale isti naziv cijelom ovom osmanskome sistemu u centru. Uoči moguće opasnosti od raspada Carstva želio je stvoriti reformski ambijent u kojem je sultan bio u središtu, ali zajedno sa inovativnim službenicima.⁴² U ovom teškom i kratkom periodu isprobane su mnoge reforme u državnim organima, kao što je pokušaj reorganizacija finansijskog sistema putem maksimalnog smanjivanja rashoda, suzbijanja korupcije i iznalaženja novih izvora državnih prihoda, te centralizacija državne uprave putem potpunog potčinjavanja centru pokrajinskih namjesnika, lokalnih vlasti u provincijama, kadija, mutesellima, zabita, ajana, vojvoda i sakupljača poreza koji su generirali sve moguće probleme.⁴³ Međutim, reformski pokreti koji su bili jaki u centru, u biti se na periferiji nikada nisu osjećali u onoj mjeri kao u centru, pa čak ni u vremenu Tanzimata. U ovom periodu poduzete su mjere kako bi se osigurao “drevni poredak”, koji se nije razlikovao od prethodnih razdoblja u ejaletima. Nijedna reforma se nije mogla sprovoditi zbog lokalnih moćnika uz kadijske / naibske⁴⁴, valijske i ajanske pritiske koji su počeli postajati ozbiljan problem za narod, naročito od druge polovine 18. stoljeća. Pored toga, kada su se prioritete države razlikovali u ratnim godinama, povećavala se politička i ekonomska moć lokalnih sila⁴⁵ i samovolja kadija i naiba u ejaletima. U izvorima ovog perioda kritizirani su politički interesni odnosi i mreže podmićivanja koje su uspostavile kadije s lokalnim ovlastima.⁴⁶ Zbog

⁴² Reformski pokreti sigurno su svjedočili borbi političkih elita unutar državne organizacije u osmanskome glavnom gradu. Za više informacija vidjeti: Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında*, 114-148.

⁴³ Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983, 11.

⁴⁴ U mnogim fermanima upućenim u Bosanski ejalet u vezi sa sve većom rasprostranjenošću korupcije i nepravilnostima u imenovanjima kadija i naiba za vrijeme sultana Abdulhamida I i Selima III naglašeno je da ova situacija nije spriječena i riješena. Ali jasno je da se ovaj problem ne može riješiti. Vidjeti, naprimjer: GHB, S, br. 17, str. 36; GHB, S, br. 20, str. 85; GHB, S, br. 20, str. 98; GHB, S, br. 23, str. 25; GHB, S, br. 28, str. 103; GHB, S, br. 39, str. 130.

⁴⁵ Naprimjer, tuzlanski kepetan Ahmed-beg uvijek se miješao u poslove suda kadiluka i za naiba suda imenovao osobu koju je želio. Pored toga, naglašava se da se on umiješao u poslove odžakluka i kaznio janjičare koje je on želio. BOA, A.DVNS. AHK.BN.d. 6. str. 41-42.

⁴⁶ Naprimjer i Isević, kojeg smo ovdje spomenuli, žalili se gotovo posvuda u svom djelu. Vidjeti: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, str. 1-50.

ovakve situacije centralna uprava nije mogla uspostaviti potpunu kontrolu i centralizaciju u ejaletima.

Teška atmosfera u Osmanskom Carstvu bez sumnje se osjećala i u Bosanskom ejaletu. Habsburški ratovi uvijek su bili u samom vrhu problema i ostavljali izrazito negativan utjecaj na Bosanski ejalet i njegove proizvodne snage. Pored toga, francuska okupacija Jadrana je zabrinula Bosance.⁴⁷ Također, haotična atmosfera u Beogradu od kraja 18. stoljeća i srpski ustanak 1804. godine direktno su se osjetili u Bosanskom ejaletu. Zapravo, postojala je politička i vojna reakcija bosanskih lokalnih snaga i lokalnih snaga Beograda protiv srpskog ustanka.⁴⁸ Centralna ličnost ovog rada, Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija, također je predstavnik uleme koji je u tom periodu služio u Beogradu i u Sarajevu, te je predstavljao dio rješenja ili problema jednog sistema. Između dva grada, odnosno dva područja istog jezika i kulturnog okruženja, može se pretpostaviti da postoji mreža političkih odnosa.

Iako je u administraciji valija imao prvu i posljednju riječ, ipak lokalne prilike i atmosfera su također imali utjecaja u donošenju svih administrativnih odluka u Bosanskom ejaletu. Jerlikuli, janjičari i naročito kapetani koji su dobro poznavali region predstavljali su vojno krilo i bili važne političke, ekonomske, sociološke snage u svakom periodu.⁴⁹ Među ovim lokalnim procesima i ulema koja vodi pravo, obrazovanje i kreira kulturnu atmosferu i prilike imala je vrlo važnu ulogu u političkom životu Bosanskog ejaleta. Činjenica da je ulema predstavljala pismenu i kulturnu elitu muslimana znači da je ona preuzela lokalnu pokretačku ulogu i utjecala na zbivanja, posebno u kriznim vremenima. Ovakva situacija se jasno vidjela i u Bosanskom ejaletu. U habsburškim ratovima i za vrijeme srpskog ustanka, važno je razmatrati ponašanje uleme u kontekstu motiviranja, organiziranja i mobiliziranja bosanskih

⁴⁷ Ilam koji je sarajevski mula Numanpašazade es-sejjid Mehmed Sadulah-efendija pisao bosanskom valiji da se treba biti oprezan protiv francuske okupacije (4. novembra 1798. godine). Vidjeti: GHB, S, br. 38, str. 136.

⁴⁸ Za studiju koja sastavlja arhivske zapise o reakcijama bosanskih valija i lokalnih snaga na ustanak u Beogradu i okolini, vidjeti: Šejh Sejfudin Kemura, *Prvi srpski ustanak pod Karađorđem od godine 1219. (1804.) do dobijta autonomije*, Sarajevo, 1914.

⁴⁹ U velikim gradovima janjičari i kapetani širom Bosanskog ejaleta imali su više utjecaja nego ajani. Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, 31. Za detaljne informacije o kapetanskoj instituciji i bosanskim kapetanima vidjeti: Hamdija Kreševljaković, „Kapetanije u Bosni i Hercegovini“, u: *Izabrana djela I*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 17-237.

lokalnih snaga. Država je uvijek osjećala i cijenila važnu ulogu uleme u bilo kojem ratu ili ustanku.⁵⁰ U periodu krize, u fermanima poslanim u Bosanski ejalet, država se obraćala ulemi rečenicom: “*Budite oprezni prema neprijateljima!*”⁵¹ Istanbul se u fermanima često referirao na bitku i herojstvo Bošnjaka kod Banje Luke 1737. godine kako bi se mobilizirala ulema i vojska.⁵² U tom kontekstu ističemo da jedna od najvažnijih uloga u ovim kriznim unutrašnjim vremenima pripada sarajevskom muli, drugom čovjeku nakon valije u Bosanskom ejaletu.⁵³

PRVI I DRUGI MANDAT SARAJEVSKOG MULE ŠEJHZADEA ES-SEJJID MUHAMEDA SEID-EFENDIJE

Kad je Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija započeo prvu dužnost u Sarajevu 15. septembra 1795. godine, kao i svaki drugi mula bio je postavljen pravnim, vojnim, administrativnim i gradskim ovlastima.⁵⁴ On je postao najautoritativniji i najviši predstavnik uleme grada Sarajeva i

⁵⁰ Što se tiče mobiliziranja stanovništva o toku rata u nekim dijelovima Carstva, za motivaciju u slučaju pobjede (naravno porazi ovdje nisu uzeti u obzir) kadije svih regiona, kao i sarajevski mula, bili su odgovorni za objavljivanje vijesti javnosti. Naprimjer, 1769. godine pobjeda u Hotinu protiv Rusa i Poljaka se spominje u fermanu koji je poslao bosanski valija Silahdar Mehmed-paša sarajevskom muli, sarajevskom muteselimu, janjičarskom agi, serturnadži-agi, ajanima i veteranima. Valija je naredio sarajevskom muli da se pomoli i proslavi pobjedu topovskim pucnjevima. GHB, S, br. 12, str. 22. Nadležnosti uleme postajale su važnije u slučajevima ustanka. U slučaju bilo kakvog ustanka, značaj uleme i sarajevskog mule se povećavao za Istanbul. Sarajevski mula je bio odgovoran kao najviši predstavnik uleme za otkrivanje pobunjenika u regiji, za njihovo prijavljivanje centralnim vlastima, za osiguravanje reda u ejaletu i preduzimanje mjera za sprečavanje širenja zone ustanka. U drugoj polovini 18. stoljeća, za vrijeme ustanka skadarskog mutesarifa Mahmud-paše, neke su odgovornosti pale na bosansku ulemu i sarajevskog mulu. U fermanima upućenim iz Istanbula sarajevskom muli zatraženo je da mula preduzme mjere predostrožnosti kako bi stavio puteve pod kontrolu te prekinuo međusobni kontakt između pobunjenika i zabranio prelaze između ejaleta. GHB, S, br. 25, str. 162, 167 i 169. (1199–1200/1784–1785).

⁵¹ Vidjeti, naprimjer: GHB, S, br. 9, str. 119. Za pismo koje je šejhul-islam lično poslao Bosanskom ejaletu za rat protiv Habsburga, vidjeti: GHB, S, br. 29, str. 104.

⁵² Ibid.

⁵³ A. Gadžo-Kasumović, “Mulla u Bosanskom ejaletu”, 5-67.

⁵⁴ Za više informacija o ulogama i značaju sarajevskog mule u Sarajevu i Bosanskom ejaletu vidjeti: B. Loklar, *Ulemanski sloj u Sarajevu*, 54-76.

Bosanskog ejaleta. Ali nešto je “nedostajalo”; on nije bio iz Sarajeva. Bio je običaj da mula u svom sudu imenuje bab-naiba koji bi saslušavao slučajeve u svakodnevnim poslovima sarajevskog suda. Međutim, treba uzeti u obzir snagu i utjecaj lokalne uleme u Sarajevu i na sarajevskom sudu. Iako je sarajevski mula nakon valije bio najmjerodavnija osoba u ejaletu, ipak većina njih nije bila iz Sarajeva ili Bosne, kao što je slučaj Šejhzadea. Sarajevske mule uvijek su morale uzeti u obzir lokalne dinamike u gradu kako bi mogle održati dobru administraciju u toku mandata. Zbog toga je bab-naib na kojeg bi lokalna ulema ukazala na sarajevskom sudu mogao biti imenovan na ovu poziciju od strane više mula. Iz tog razloga i Šejhzade je počeo raditi s dodjeljivanjem pojedinih službi u sarajevskom sudu lokalnim predstavnicima uleme kao i svaki strani mula. Prvo je imenovao Sulejman-efendiju kao bab-naiba sarajevskog suda na dužnost od 15. oktobra 1795. godine, a zatim kadiju Sidki Salih-efendiju na dužnost od 8. maja 1796. godine.⁵⁵

Iako je Muhamed Seid-efendija iz Beograda, kojeg nazivamo istim kulturnim krugom, on nije imao velikog razloga da stalno ostaje u Sarajevu. Zbog toga, kao što smo gore spomenuli, taj nedostatak pokušao je

⁵⁵ GHB, S, br. 36, str. 5. Ovdje je potrebno spomenuti nešto o Sidki Salih-efendiji. Sidki Salih-efendija u sarajevskom sudu prvo je imenovan kao prvi katib umjesto Kesrizadea Ahmed-efendije u periodu sarajevskog mule es-sejjid Osman-efendije 10. juna 1793. godine. Radno mjesto prvog katiba na sarajevskom sudu je dostiglo izuzetno važan administrativni položaj, posebno u drugoj polovini 18. stoljeća. Kao u primjerima Kesrizadea Ahmed-efendije i kadije Sidki Salih-efendije, lokalna ulema je bila vrlo utjecajna u imenovanjima tih ljudi za dužnost prvog katiba, a zatim su ih postavili i za dužnost bab-naiba. Zanimljivo je da su lokalni predstavnici uleme (ešraf-i kudati), predstavnici vojnika (odžaklu) i znamenita lica grada (vücuḥ-ı ahali) došli na sud i uputili zahtjev za imenovanjem Sidki Salih-efendije za dužnost prvog katiba. GHB, S, br. 33, str. 193. Ova situacija nam dokazuje da su Sidki Salih-efendija i lokalni predstavnici uleme bili važan faktor u sarajevskom sudu. Kad je mula es-sejjid Osman-efendija napustio službu, on je imenovao Sidki Salih-efendiju kao bab-naiba dok nije došao sljedeći mula. Kasnije, za vrijeme novog mule Ahaskavi Mehmeda Šakir-efendije, Sidki Salih-efendija je ponovo imenovan za bab-naiba od 27. augusta 1793. godine. Sve ovo pokazuje da su bab-naibi i sudski katibi koji su bili lokalni predstavnici zajedno sa Sidki Salih-efendijom držali svakodnevne poslove sarajevskog suda i imali važne uloge u gradu. Zbog toga je i Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija morao predati svakodnevno rukovođenje suda lokalnim predstavnicima. S druge strane, Kesrizade Ahmed-efendija je u istom periodu imenovan na službu sarajevskog muftije. GHB, S, br. 33, str. 193. Ovo imenovanje potvrđuje i Bašeskija. Vidjeti: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis*, prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968, 398.

nadomjestiti uspostavom i ojačati krvno-srodstvenom vezom s gradom Sarajevom. Udao je kćerku Rukiju za Ebubekir-agu koji je bivši kul-ćehaja iz Bosne. Na taj način on će biti stalno u gradu i kao saveznika dobit će predstavnika iz redova vojnog krila. U bračnom ugovoru za Ebubekir-agu svjedoci su bili sarajevski mutesellim Ahmed-beg sin hadži Mehmed-age, mutevellija Mustafa sin Ahmed-age i katib-janjičar Hasan-efendija sin Abbasa. Za kćerku Muhameda Seid-efendije Rukiju svjedoci su bili bab-naib i prvi katib sarajevskog suda Sidki Salih-efendija sin Alije, sin (pretpostavljamo) Šejhzadea muderis es-sejjid Abdurahman Rašid-efendija i čohadar-baša Ismail-aga sin Jusufa.⁵⁶

Za njegov prvi mandat može se reći da je povećana stopa berata vezanih za imenovanja u ulemanskim krugovima Sarajeva. U ovom periodu Šejhzade je htio izgraditi svoju mrežu kako bi bio aktivan i sudjelovao u imenovanju uleme u gradu putem arza. U prvom mandatu u Sarajevu je dao arz za dužnosti mutevellije vakufa, imama i hatiba džamija Sarajeva, imama mesdžida, mualima, katiba poreza džizje i *ehlü's-sahvala* koji se bavi tasavufom.⁵⁷ Pored tih, u sudu je imenovao Ladikizadea mevlana es-sejjid Mehmeda Nuri-efendiju i Sejfizadea Salih-efendiju kao sudskog katiba sa muraselama, a ne s beratom.⁵⁸ Može se pretpostaviti da je Šejhzade pokušao na ovaj način stvoriti svoju moćniju poziciju unutar ulemanskog kruga u sudu i gradu. Svako imenovanje na sudu i unutar uleme značilo je i prisustvo ljudi koji su u političkom smislu bliski Šejhzadeu u gradu.

Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija pokušao je utvrditi stanje uleme Sarajeva čim je stupio na dužnost u Sarajevu. Na kraju svoje prve službe izrazio je jasnu kritiku o sarajevskoj ulemi u svojem izvještaju⁵⁹ upućenom centru 2. decembra 1796. godine, kada je tražio produženje šestomjesečne službe. Prema njemu, hijerarhijski, ulema se trebala sastojati od sljedećih pet grupa: 1) mevali (kadija od mevlevijeta), 2) muderisi koji su diplomirali u Istanbulu, Brusi i Jedrenu, 3) ešraf-i kudat (kadije kaze i lokalne kadije), 4) muftije, 5) dersiami, vaizi i hatibi. On navodi da se u Sarajevu neke kadije nisu pridržavale ovog pravila i smatrali su da su nadređeni muderisima koji su diplomirali u Istanbulu, Bursi i Edirneu. Zatražio je ferman od centra za otklanjanje ovog "poremećaja reda". Njegov izvještaj u Istanbulu je primljen pozitivno i šejhul-islam

⁵⁶ GHB, S, br. 36, str. 5.

⁵⁷ GHB, S, br. 36, str. 201, 204, 205/1, 205/2; GHB, S, br. 37, str. 25, 171.

⁵⁸ GHB, S, br. 36, str. 117.

⁵⁹ BOA, C.ADL. 12/805, Datum: 1. džumadel-ahir 1211/2. decembar 1796.

Durrizade Mehmed Arif-efendija (on je imenovao Šejhzadea) poslao ga je u palatu s potvrdom. Pozitivan odgovor i ferman s odobrenjem iz Istanbula poslan je 20. februara 1797. godine u Sarajevo. Šejhzade se prvi put u ovom trenutku suočio s otporom lokalne uleme i njihovom moći. Treba imati na umu da je Šejhzade bio kadija u rangu mevlevijeta i da je diplomirao u medresi u Bursi. Iako izričito ne navodi u svom izvještaju, žalio se na dominaciju lokalnih kadija u gradu. Moguće da se Šejhzade nije mogao pomiriti sa činjenicom da su oni sebe smatrali superiornijim od njega. Također i Isević u svom djelu navodi da postoji problem u ovom hijerarhijskom poretku u Sarajevu i u cijelom Bosanskom ejaletu. Prema njegovim riječima, kadije, muftije i neki muderisi koji su stekli diplomu u medresama u Edirneu i Bursi, primili su nezakoniti novac i nisu poštovali stari sistem.⁶⁰ Nije poznato kako je u Sarajevu odjeknulo upozorenje Šejhzadea. Međutim, treba napomenuti da je ovaj izvještaj mogao imati utjecaja na njegove sljedeće dužnosti u Sarajevu.

Tokom čekanja između kadijskih dužnosti, u skladu s običajem, Šejhzade je trebao boraviti u Istanbulu. Međutim, na osnovu njegove korespondencije vidimo da je on u tom periodu boravio u Sarajevu. Može se reći da je ovu situaciju iskoristio da proširi i ojača svoj utjecaj u gradu i mrežu političkih poznanstava.⁶¹ Nakon dvogodišnjeg čekanja, Šejhzade je započeo drugu dužnost sarajevskog mule 5. juna 1799. godine.⁶² Drugi period sarajevskog mule Šejhzadea bio je "mirniji" od prvog. Međutim, ako uzmemo u obzir politički stav Šejhzadea, postoji velika vjerovatnoća da se i u ovom periodu u Sarajevu desio neki događaj koji nije zabilježen u arhivskim dokumentima. Donošenje preciznijih zaključaka je otežano i zbog činjenice da za ovaj period nemaju

⁶⁰ A. S. Aličić, "Manuskript Ahvali Bosna", 167-180.

⁶¹ U vrijeme čekanja, bab-naib i prvi katib sarajevskog suda Sidki Salih-efendija započeo je dužnost kadije kaze. On je od 26. juna 1797. godine imenovan u Gornju Tuzlu (Memleha-i Bâlâ) kao kadija. Umjesto sebe, u sarajevskom sudu imenovao je Kurevizade Mehmeda Seid-efendiju kao zastupnika prvog katiba. GHB, S, br. 37, str. 250.

⁶² Čim je započeo službu, on je imenovao ovaj put fahrû'l-kudat Salih-efendiju kao bab-naiba. GHB, S, 39, str. 11. Nemamo direktne podatke da su Salih-efendija i Sidki Salih-efendija iste osobe. Ipak, ostaje mogućnost da se on nakon službe kadije u Gornjoj Tuzli vratio na službu prvog katiba u Sarajevu. Također, treba napomenuti da je on svoju dužnost u sudu predao kao zastupništvo. Sva ova imenovanja pokazuju da je Sidki Salih-efendija bio prvi katib, bab-naib i kadija kaze. U tom kontekstu pokazuju da on može ostvariti prihod bez ikakvog perioda čekanja kao druge kadije i kao sarajevski mula Šejhzade. Ova situacija uvjerava da je on bio snažan lokalni predstavnik uleme u Sarajevu i sarajevskom sudu.

sačuvani izvještaji.⁶³ Za vrijeme njegovog drugog mandata znamo da je na dužnost džuzhana imenovan Mula Mustafa Ševki Bašeskija⁶⁴, koji će kasnije postati poznati sarajevski ljetopisac.

TREĆI I ČETVRTI MANDAT SARAJEVSKOG MULE ŠEJHZADEA ES-SEJJID MUHAMEDA SEID-EFENDIJE

Nakon kadijske dužnosti u Erzurumu, 31. decembra 1807. godine, Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je imenovan u Sarajevo po treći put kao mula mahreča s rangom Galate. Porast ranga je svakako mogao doprinijeti i povećavanju samopouzdanja i većoj smjelosti u djelovanju. Čim je stupio na dužnost, suočio se s ozbiljnom kriznom situacijom s bosanskim valijom. Narod i elita su bili nezadovoljni nezakonitom praksom valije u ejaletu. Također, dešavanja vezana za srpski ustanak su izazivala zabrinutost kod stanovnika Bosanskog ejaleta. Pored činjenice da se od početka 19. stoljeća promijenio značajan broj valija u Bosanskom ejaletu, nijedan od njih nije uspijevaao na pravi način "zavesti red".⁶⁵ Isto tako, ovo nezadovoljstvo je bilo i protiv uprave Husreva Mehmed-paše, koji je 1806. godine imenovan za valiju Bosanskog ejaleta.⁶⁶ Prvih dana treće službe sarajevskog mule, 16. januara 1808. godine, iz Sarajeva u Istanbul su upućeni teški i jasni izvještaji protiv lošeg upravljanja valije.⁶⁷ Među ovim izvještajima jedan je napisan od lokalne uleme, vojnika i članova zanatske organizacije koji dolaze na sud, a drugi je napisan lično od sarajevskog mule Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije zbog njegove administrativne odgovornosti. Izvještaji navode da je narod morao migrirati zbog lošeg upravljanja Husreva Mehmed-paše i javni red nije bio pod kontrolom. Sarajevski mula Šejhzade je u Istanbul poslao izvještaj koji se sastojao od 18 članova

⁶³ Kao svaki mula i u sudu Šejhzadea postoji šerijatski sidžil. Ali ovi defteri evidentiraju svakodnevne poslove sarajevskog suda. Općenito nijedan sidžil ne daje izravne podatke o kadiji/muli osim o njegovom imenovanju.

⁶⁴ Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*, 345.

⁶⁵ Za više informacija vidjeti: Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Državna štamparija, Sarajevo, 1937, 157-169.

⁶⁶ Husrev Mehmed-paša je bio u dužnosti od 29. muharrema 1221/9 aprila 1806. godine do konca zul-kade 1222/ 20-29. januara 1808. godine. Vidjeti: Muvekkit, *Povijest Bosne*, 764-783.

⁶⁷ BOA, TS.MA.E. 477/22-1 Datum: 17. zul-kade 1222/16. januar 1808.

koji ukazuju na nezakonite radnje Husreva Mehmed-paše: 1) traženje od naroda više od 50.000 *juka* hrane zaredom tri puta u istom periodu, 2) skladištenje hrane koju je prikupio od naroda u travničkoj tvrđavi i potrošio je sa svojim vlastitim vojnicima (*kapu halki*), 3) uzimanje nezakonitog novca od vojnika i uklanjanje njihovih imena s ratnog popisa, 4) potrošnja novca koji je prikupljen za popravak sarajevske tvrđave, 5) trošenje plaća vojnika za svoje potrebe i za potrebe svojih vojnika, 6) prikupljanje ilegalnog novca za svoje službenike (*mubašir*) od stanovništva ejaleta, 7) krivotvoreno pismo iz Zvornika kako bi pokazao da je on dobar i vrijedan valija, 8) hapšenje siromašnih ljudi ejaleta, nekih židova i kršćana klevetom i pokušaj oduzimanja njihovog imetka, 9) odlazak u Tuzlu sa svojim vojnicima, ilegalno zadržavanje i prikupljanje novca, 10) prikupljanje nezakonitih poreza za konačenje (s nazivom *konak zahire*) u cijelom ejaletu, 11) krivotvorenje dokumenata, 12) hapšenje bez osnove, 13) otpuštanje kadije i naiba kršenjem zakona, 14) okupiranje tvrđave Šapca i Užica od strane Srba zbog lošeg upravljanja i nepromišljenosti bosanskog valije, 15) iznajmljivanje životinja za svoje vojnike u kadilucima, 16) iznajmljivanje menzilhana više od njihove vrijednosti i uzimanje mita, 17) iznajmljivanje menzilhana svojim kuririma (*tatar*), 18) zbog svih ovih razloga došlo je do smanjenja državnog budžeta i riznice.

Navedeno je i da je stanovništvo ejaleta opustošeno zbog nezakonitih radnji valije Husreva Mehmed-paše. Uprkos svemu, između redova izvještaja naglašava se da Bosanci i dalje štite islamsku zemlju zato što je u istom periodu sva pažnja bila okrenuta srpskom ustanku i pokušaju mobilizacije i prikupljanu vojske.⁶⁸ Zbog svega navedenog, Šejhzade je smatrao da bi bilo poželjno valiju otpustiti i protjerati iz Bosanskog ejaleta. Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija, kao najviši predstavnik uleme Bosanskog ejaleta, mogao se suprotstaviti i žaliti centru zbog valije zajedno s lokalnom ulemom. Ne znamo tačno koja osoba ili više njih su potaknule slanje ovog izvještaja. Međutim, vidi se da je Šejhzade u ovom pokretu imao istaknutu ulogu. Tačno 246 ljudi je došlo na sud da se žale na bosanskog valiju i potpišu izvještaj. Od ovih 246 potpisnika peticije, šezdeset ih je pripadalo sloju uleme i imali su potpise zajedno sa svojim titulama i pečatima. S druge strane, 186 lica samo s potpisima i pečatima nalaze se u izvještaju. Oni su bili različitih zanimanja i zvanja, a to su derviši i šejhovi, predstavnici vojnog sloja, vakufa i zanatlija. Moguće je precizno navesti predstavnike uleme iz

⁶⁸ Vidjeti: Muvekkit, *Povijest Bosne*, 62. i dalje.

cijelog Bosanskog ejaleta i Sarajeva: trideset četiri kadije i naibi iz svih kaza, osam muderisa⁶⁹, jednog muftiju⁷⁰, pet vaiza, dva imama i hatiba⁷¹, devet imama i jednog mualima. Osim ovih, četiri derviša i sedam šejhova imaju samo potpis i pečat. Zanimljivo da među svih šezdeset predstavnika uleme nema nijednog pečata i potpisa travničke uleme, gdje je sjedište Bosanskog valije.⁷²

Nije poznato da li je to bila posljedica izvještaja, ali znamo da je Husev Mehmed-paša ubrzo smijenjen s funkcije valije Bosanskog ejaleta. Gore navedene pritužbe nisu beznačajne. Svi članovi ukazuju na to da u ejaletu vlada teško stanje. U ovoj situaciji ulogu je imao valija, također i ostale društvene grupe. Zapravo, u rukopisu Isević u gotovo istom periodu spominje nezakonitosti i korupciju uleme, vojnog sloja, predstavnika vojske i rukovodilaca vakufa. Naprimjer, Isević navodi da se sarajevski muftija es-sejjid Šakir-efendija, koji ima potpis na gore navedenom izvještaju, spominje kao “korupcionaš”.⁷³ Isto tako, za sarajevskog mulu navodi se da je uključen u podmićivanje. On je čak pokušao dokazati svoju tvrdnju “tjerajući” mulu. Prema njegovim riječima, Šejhzade voli novac: “Nek ja danas imam para, pa sutra neka propadne cijeli svijet.” (*Bugün bana mal olsun yarın isterse bütün dünya yıkılsın*).⁷⁴ Nemoguće je utvrditi da li je Šejhzade nešto tako direktno rekao. Možda su se tako zbijale male šale na račun Šejhzadea u Sarajevu. U svakom slučaju, razumljivo je da je Isević na ovaj način htio pojačati svoje tvrdnje. Također, on navodi da je Šejhzade prodavao dužnosti naiba sarajevskog kadiluka i uzimao nezakoniti novac od svakog između 500 i 1000 groša. U Isevićovom djelu navodi se da je Šejhzade dao 4000 groša mita u Istanbulu za produženje službe sarajevskog mule. Iz ovog razloga, Šejhzade

⁶⁹ Osoba koja je registrirana kao muderis istovremeno je kajmakam nakibul-ešrafa. “Es-seyyid Nureddin kaymakam nakibül-eşraf ve’l-müderris”. Za imenovanje es-sejjid Nuredin-efendije kao kajmakama u Sarajevu od strane nakibul-ešrafa es-sejjid Mehmeda Ataulaha iz Istanbula vidjeti: GHB, S, br. 35, str. 210. (Mektub nakibul-ešrafa).

⁷⁰ “*Es-seyyid Şakir el-müftü medine-i Saray*”. Prema knjizi Šejha Sejfuddina Kemure, Kesrizade Šakir-efendija je imenovan za sarajevskog muftiju u 1218/1803-4. godini. Stanovao je u mahali Ćemaluša i oženio se kćerkom Fejzulah-efendije. Vidjeti: Šejh Sejfuddin Kemura, *Sarajevske muftije*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1916, 20-21; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*, 164.

⁷¹ “*El-hac Mehmed el-imam ve hatib cami-i Hüsvrev Bey*”, “*Es-seyyid Mustafa el-imam ve hatib cami-i Sultan Mehmed Han*”.

⁷² BOA, TS.MA.E. 477/22-2. Datum: 17. zul-kade 1222/16. januar 1808.

⁷³ A. S. Aličić, “Manuskript Ahvali Bosna”, 189.

⁷⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*, 22.

“kaže“ da će biti u ovoj službi do kraja svog života. Iako Isević to ne može pouzdano znati, nego samo pretpostaviti⁷⁵, Šejhzade će stvarno biti imenovan za službu sarajevskog mule i četvrti put.

Ova složena situacija nam pokazuje da su u Sarajevu politički odnosi bili isprepleteni. Pojava prodaje dužnosti i ilegalnih radnji na dužnostima susretala se svuda u Bosanskom ejaletu, od nivoa valije do znamenitih ljudi Sarajeva s početka 19. stoljeća. Po našem mišljenju, kupovanje i prodavanje službe ili uzimanje poreza za vojnike ne ukazuje direktno na to da ti ljudi imaju “loš karakter”, jer svaki dio društva nije ovo vidio kao sramotu dok je provodio ove postupke koji su postali običaj. To su smatrali svojim pravom. Kao što se može vidjeti u arhivskim dokumentima 18. stoljeća, mnogi službenici su svoje službe predavali svojevoljno (*hüsn-ü rıza*).⁷⁶ Iako se ne odražava u dokumentima, ovo ustupanje službe definitivno je učinjeno uz određenu cijenu. Kadije su također imale prihod od ovih prijenosa. Štaviše, centar je sve ovo vrijeme odobravao ovakve postupke koji su se dešavali u perifernim dijelovima Carstva. Ovo nije se smatralo problemom u očima države i nadležne osobe. Stoga je važno da se pojave kupovine i prodaje dužnosti ne promatraju odvojeno od ovog.⁷⁷

S druge strane, kao što je već spomenuto, postojao je period čekanja od dvije do tri godine između dužnosti kadije, poput Šejhzadea. U ovom periodu oni nisu imali primanja.⁷⁸ Treba uzeti u obzir da ih je ova situacija dovela do psihološkog pritiska kako zaraditi što više tokom perioda aktivne dužnosti i koristiti ga u periodima čekanja. Pored toga, treba napomenuti da je Isević ovo djelo napisao dok je bio u progonstvu. Ne znamo tačno zašto je on bio u progonstvu.⁷⁹ Očigledno je da se on

⁷⁵ U djelu Isevića navodi se da je Šejhzade bio u službi tri puta. Ovo dokazuje da je on napisao djelo dok je bio u progonstvu, između 1807. i 1811. godine.

⁷⁶ Za neke primjere vidjeti: BOA, C.MF. 68/3360. Datum: 7. džumade-ahir 1149/13. oktobar 1736; BOA, C.MF. 102/5096. Datum: 29. muharrem 1178/29. juli 1764; GHB, S, br. 14, str 36. (Berat od Porte); BOA, C.EV. 642/3239. Datum: 29. rebiul-evvel 1190/18. maj 1776; BOA, C.EV. 510/25762. Datum: 29. rebiul-evvel 1209/24. oktobar 1794.

⁷⁷ Naravno da se ovdje ne spominju kadije i naibi koji sakupljaju nepravedne poreze od stanovništva. Kao što je već spomenuto, centar je takve situacije uvijek pokušavao spriječiti.

⁷⁸ Zapravo, kako ne bi zapali u ovu situaciju, naprimjer Sidki Salih-efendija je išao između dužnosti kadije, bab-naiba i prvog katiba sarajevskog suda.

⁷⁹ Ahmed S. Aličić navodi da je smetao bosanskom valiji Ibrahim Hilmi-paši i lokalnim zvaničnim vlastima. A. S. Aličić, “Manuskript Ahvalı Bosna”, 165.

nije mogao prilagoditi ovom sistemu. Drugim riječima, on je bio “na gubitničkoj strani“. Također treba dovesti u pitanje navode u njegovom rukopisu gdje ljudi “govore” kao da su priznali svoje krivice. Sve su to važni znaci pitanja.⁸⁰

Dana 21. augusta 1811. godine, kada je Šejhzade četvrti i posljednji put započeo službu mule u Sarajevu, stigao je i do najvišeg stepenika svoje karijere. Napredovao je iz ranga Galate u rang Jerusalema. Četvrti mandat mule, kao i treći, nastavio se u stanju političkih neprilika u Bosanskom ejaletu. Šejhzade je bio prisiljen da po drugi put napiše negativan izvještaj o radu Bosanskog valije Ibrahima Hilmi-paše⁸¹ na kraju svoje službe 18. oktobra 1812. godine.⁸² Kritike koje je naveo za Ibrahima Hilmi-pašu slične su kritikama upućenim na račun Husreva Mehmed-paše: 1) prikupljanje nezakonitog poreza na konačenje (*konak akçesi*) od bosanskih kaza pod izgovorom borbe protiv neprijatelja, 2) netrošenje poreza za vojnike ejaleta. 3) uzimanje mita od vojnika i uklanjanje njihovih imena s ratnog spiska, 4) unošenje nesuglasica među bosanskim kadilucima, 5) neisplaćivanje istražnih radnji (*mubaşir akçesi*) siromašnim ljudima ejaleta, 6) prikupljanje više od šezdeset kesa nezakonitih poreza.⁸³ Naročito četvrta stavka izvještaja privlači pažnju. Kad su bosanske valije dolazile u pokrajinu, oni su htjeli za sebe osigurati što bolji status lobiranjem. Vidljivo je da je ulema ovu situaciju smatrala negativnom. Na kraju izvještaja zatražena je smjena Ibrahima Hilmi-paše. Ovog puta Istanbul je bio oprezan prema izvještaju sarajevskog mule, jer je ovaj izvještaj potpisan i poslan kao da ga je poslao sarajevski mula Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid. Međutim, on više nije bio u ovoj službi. Nakon jedne godine svoje službe Šejhzade nije uspio dobiti produženje mandata. U ovom slučaju, 10. augusta 1812. godine morao je predati službu sljedećem muli, Gelenbevizadeu Mehmedu Emin-efendiji. Usprotivio se promjeni službe i insistirao na tome da ostane na dužnosti.⁸⁴ Odluka Šejhzadea je podstakla šejhul-islama na akciju, a zatim i sarajevskog muftiju Kesrizadea Ali Šakir-efendiju. Ovo se moglo smatrati otvorenom pobunom protiv vlasti

⁸⁰ Napokon treba napomenuti da nije iznenađujuće da postoje takvi odnosi u vrijeme kada ne postoji centralni sustav plaće.

⁸¹ Ibrahim Hilmi-paša je bio na dužnosti od konca zul-kade 1222/20-29. januara 1808. do početka rebiul-evvela 1228/4-13. marta 1813. godine. Muvekkit, *Povijest Bosne*, 784-805.

⁸² BOA, HAT. 650/31777B. Datum: 11. ševvala 1227/18. oktobar 1812.

⁸³ BOA, HAT. 650/31777B. Datum: 11. ševval 1227/18. oktobar 1812.

⁸⁴ BOA, HAT. 438/22116. Datum: 15. ševval 1227/22. oktobar 1812.

šejhul-islama koji ga je imenovao na ovo mjesto.⁸⁵ Zbog ovog postupka, šejhul-islam je poslao pismo sarajevskom muftiji i nakibul-ešrafu koji su u tradicionalnoj hijerarhiji uleme na drugom i trećem mjestu u Sarajevu. Šejhul-islam je od njih tražio da prosljede naredbu za povlačenje Šejhzadea iz službe. Muftija i nakibul-ešraf su poslali jednog čovjeka do Šejhzadea sa zahtjevom da preda službu novom muli Gelenbevizadeu. Međutim, Šejhzade nije prihvatio ni ovu naredbu. Prema izvještaju sarajevskog muftije, Šejhzade nije poslušao naredbu šejhul-islama: *emirname-i hazret-i Şeyhülislâma asla itibar etmemektedir...* („on nikada ne poštuje naredbe uglednog šejhul-islama...“).⁸⁶ Šejhul-islam i centralna administracija nisu mogli tolerirati ovaj potez. U Istanbulu je prvi posao bio otvaranje starih dosijea o Šejhzadeu es-sejjid Muhamedu Seid-efendiji. U jednom izvještaju koji je napisan sultanu navodi se da je on bio “sporan” još dok je bio u Beogradu.⁸⁷ S druge strane i Isević u svom djelu spominje probleme Šejhzadea kad je službovao u Beogradu. Prema njegovim riječima, Šejhzade je zbog neprimjerenih postupaka iz Beograda dva puta protjeran u Bursu tokom perioda Pekmezdzî-paše, a jedanput ga je protjerao hadži Mustafa-paša. Sličnosti između izvještaja i Isevićevog djela ostavljaju dojam da je podnesak koji je Isević napisao i poslao sultanu uzet u obzir u Istanbulu.⁸⁸ U ovom trenutku nemamo nijednog dokumenta koji bi govorio o odbrani Šejhzadea. Međutim, prema njegovim prošlim izvještajima se može reći da je on bio osoba koja je imala snažan oslonac u vlasti. Izvještaji o sarajevskoj ulemi i o valijama

⁸⁵ Godine 1808. osmanska prijestolnica je prolazila kroz najaktivniji period ovog razdoblja. Sultan Selim III otpušten je s prijestola pobunom Kabakdži Mustafe 1807. godine, a namjesto njega na vlast je došao sultan Mustafa IV. Međutim, reformističko krilo na čelu s Alemdarom Mustafa-pašom, jednim od rumelijskih ajana, usprotivilo se toj situaciji i preselilo se u Istanbul kako bi vratilo bivšeg sultana Selima na prijestol. U međuvremenu, pristalice sultana Mustafe IV zadavile su bivšeg sultana Selima III kako bi bio spriječen kontrapokret. Međutim, akciju Alemdara Mustafa-paše nije bilo moguće spriječiti. Reformističko krilo zauzelo je Istanbul i dali su prijestol jedinom osmanskom princu Mahmudu II. U okruženju političkog haosa, dužnost šejhul-islama promijenila se šest puta između 1806. i 1808. godine. Za više informacija, vidjeti: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 8. tom, Matba’-a-i Osmâniyye, Istanbul, 1302-1303, 139-219.

⁸⁶ BOA, HAT. 438/22116. Datum: 15. ševval 1227/22. oktobar 1812.

⁸⁷ Već smo prije spomenuli probleme koje je Mehmed Seid-efendija imao s hadži Mustafa-pašom. Vidjeti: Д. Пантелић, Београдски пашалук, 74-84.

⁸⁸ Zapravo, Isević je nakon progonstva dobio rang medrese iz Edirnea, a sultan ga je imenovao kao šejha u vojsci Bosanskog ejaleta. Vidjeti: A. S. Aličić, “Manuskript Ahvali Bosna”, 165.

Bosanskog ejaleta pokazuju da je on bio važna karika u administraciji, koja se nije libila da donosi hrabre odluke. Naravno, pri tome se ne misli da je Šejhzade bio u prilici da se odupre pritiscima šejhul-islama, jer bi takvi potezi vodili ka njegovom otpuštanju i progonstvu na neko ostrvo.⁸⁹ Iako nemamo nikakve informacije, moguće je da je upravo on odlučio da napusti službu iz straha da ne bude protjeran. Zapravo, zna se da su i mule protjerivane iako su bili u rangu mevlevijeta. Naprimjer, hadži Abdulfetah-efendija iz Sofije, koji je bio sarajevski mula 1804.

⁸⁹ Osim Muhameda Emina Isevića, krajem 18. i početkom 19. stoljeća mnogi su predstavnici bosanske uleme protjerani iz različitih razloga. Tako je 1775. godine jedan potomak važne sarajevske kadijske porodice Alikadzade prognan na Kipar. Prema Bašeskiji, on je imao spor s valijom i prognan je kada nije dao novac koji je želio valija. Bašeskija, *Ljetopis*, 186. Krajem 18. stoljeća, Homarizade Mehmed Seid-efendija je bio među kadijama koje su "trebale" biti prognane. Centralna administracija pruža detaljne informacije o "krivičnom slučaju" Homarizadea Mehmeda Seid-efendije. U izvještaju centra od 16. septembra 1794. godine navodi se da je Homarizade Mehmed Seid-efendija imao "loš" karakter i da je prethodno sklopio neke saveze u ejaletu protiv valije Sirri Selim-paše. Navodi se da je on, iako je bio kadija na nivou sitte, pokušavao prodati dužnosti naiba nekim drugim ljudima i da se bavio ilegalnim poslovima. Homarizade je prijavljen centru s optužbom da je učinio zulum javnosti. Nakon arzuhala, kao rezultat odobrenja šejhul-islama Durrizadea Mehmeda Arif-efendije, odlučeno je da Homarizade Mehmed Seid-efendija bude prognan u tvrđavu Kavala u Rumelijskom ejaletu. BOA, AE.SSLM. III. 364/20832. Datum: 29. zul-hidždže 1209/17. juni 1795. Osim Homarizadea, bivši muderis Abdurahman Esad-efendija iz Travnika je iz gotovo istih razloga protjeran na otok Limnos 1794. godine. Kasnije je pomilovan po želji bosanskog valije Husamedin-paše. BOA, C.ADL. 88/5284. Datum: 29. redžeb 1208/2. mart 1794. Godine 1797. tražio se progon Ibrahima Vehbi-efendije iz kaze Bosna Brod (ne navodi se tačno ime kadiluka), ali je kasnije on pomilovan zbog bolesti. BOA, C.ADL. 44/2668. Datum: 2. safer 1212/27. juli 1797. Dana 28. novembra 1800. godine kadija Mehmed Seid, koji je djelovao zajedno s kliškim mutesarifom Sulejman-pašom, podstakao je narod na pobunu protiv centra i sarađivao je sa Crnogorcima. Nije tačno poznato da li su ovaj Mehmed Seid-efendija i Hajrizade Mehmed Seid-efendija ista osoba. Ime Mehmed Seid je bilo široko korišteno u ulemanskom sloju. Nakon ovog incidenta, centar je odlučio pogubiti Sulejman-pašu i ime kadije izbrisati iz ulemanskog deftera. BOA, HAT. 106/4196B. Datum: 11. redžeb 1215/28. novembar 1800. I Sarajlija, kadija Topalkadzade Abdulah-efendija, protjeran je na ostrvo Limnos na osnovu njegovog "lošeg postupanja". BOA, C.ADL. 89/5375. Datum: 15. safer 1216/27. juni 1801. Godine 1808., zbog ilegalnih radnji, zatraženo je da i Isazade Mehmed-efendija, koji je bio naib kaze Stolac, bude prognan u Solun. Kasnije je odlučeno da se samo otpusti sa dužnosti. BOA, C.ADL. 56/3386. Datum: 5. džumadel-ahir 1215/25. oktobar 1808. Omer Hulusi-efendija, naib Banje Luke, protjeran je 1817. godine. BOA, HAT. 500/24478. Datum: 10 džumadel-evvel 1232/29. mart 1817.

i 1815-16. godine, zbog nezakonitih poslova bio je prognan na ostrvo Kos. Nakon progonstva njegovo ime izbrisano je iz deftera uleme.⁹⁰ Brisanje kadijskog imena iz ulemanskog deftera bila je najteža kazna koju kadija može dobiti. Može se reći da su svi ovi događaji imali utjecaja u prihvatanju od strane Šejhzadea Muhameda Seid-efendije.

Iako je napustio dužnost, Šejhzade se zadržao u Sarajevu. Vidi se da je u ovom periodu pokušao zauzeti neku političku poziciju u gradu. Izvještaj koji je tadašnji šejhul-islam Durrizade es-sejjid Abdulah-efendija uputio sultanu od 8. februara 1814. daje podatke o njemu. On navodi da je Šejhzade Mehmed / Muhamed Seid-efendija ostao u Sarajevu i uzrokovao neke nemire.⁹¹ Šejhul-islam ne objašnjava kakvi su bili ovi nemiri, ali važna je činjenica da ga je pozvao u Istanbul. Na kraju, odlukom sultana Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je pozvan u Istanbul. Procjenjuje se da je sarajevski muftija Kesrizade Ali Šakir-efendija igrao aktivnu ulogu u cijelom ovom procesu. Od tada su se prestale pojavljivati vijesti o Šejhzadeu. Na osnovu ovog izvještaja se pretpostavlja da je Šejhzade preminuo kratko nakon toga. Nemamo podatke o uzroku njegove smrti. Danas se nišan Beograđanina Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije nalazi u haremu Careve džamije u Sarajevu, koji se datira iz 1229. (24. decembar 1813–12. decembar 1814).

S druge strane, istog dana kada je Šejhzade pozvan u Istanbul, na meti je bio i njegov zet, bivši kul-ćehaja Ebubekir-aga. Ovdje se jasnije osjeća uloga muftije Kesrizadea Ali Šakir-efendije. Ova situacija je jasan pokazatelj da su u Sarajevu i Bosanskom ejaletu postojale političke frakcije u ulemanskim slojevima i vojsci. Dok Šejhzade, kao dio uleme, i njegov zet, bivši kul-ćehaja Ebubekir-aga, pripadnik vojničkog sloja, čine jedno krilo ove političke frakcije, sarajevski muftija Kesrizade Ali Šakir-efendija i njegove pristalice čine drugo krilo. Rodbinski odnosi su igrali važnu ulogu u ovim frakcijama. Ovaj put je sarajevski muftija napisao izvještaj centralnim vlastima da bi smijenio s dužnosti Ebubekir-agu. Navodi se da su on i neki drugi janjičari bili spletkaroši i zulumčari protiv naroda.⁹² U izvještaju se također navodi da je Ebubekir-aga imao

⁹⁰ Situacija vezana za Abdulfetah-efendiju zahtijeva zasebno istraživanje. Za progonstvo i brisanje njegovog imena iz deftera uleme vidjeti: BOA, C.ADL. 57/3438. Datum: 21. rebiul-ahira 1230/2. marta 1815.

⁹¹ BOA, C.ADL. 105/6302. Datum: 17. safera 1229/8. februara 1814.

⁹² BOA, HAT. 442/22220C. Datum: 27. redžeba 1229/18. jula 1814. U izvještaju nema potpisa. Međutim, označeno je da ga poslao sarajevski muftija. U tom periodu

nedostatke u komandovanju vojskom, prouzrokovao probleme u Hercegovini i nije poštovao granična pravila s Habsburzima. Muftija je želio ojačati svoj izvještaj, upravo kao što je Šejhzade napisao protiv Husreva Mehmed-paše. Izvještaj obuhvata potpise i pečate vodećih predstavnika uleme i vojnog sloja. Kesrizade Ali Šakir-efendija je tako prikupio potpise 115 osoba protiv mulinog zeta i poslao izvještaj u centar. Od toga četrnaest potpisa i pečata pripada predstavnicima uleme. Zanimljivo je da je među potpisima ovog puta primjetna i travnička ulema.⁹³ Potpisi i pečati nam otvaraju važno pitanje. Da li je postojao neki 'savez' između valije, travničke uleme i sarajevskog muftije protiv Šejhzadea i njegovog zeta? Po našem mišljenju, iako ovo pitanje ne sadrži direktan odgovor, ono je važno jer nam daje neke tragove o političkim frakcijama između uleme i vojnog sloja u Bosanskom ejaletu. Podrazumijeva se da su sinovi i zetovi, odnosno rodbinski odnosi, važne osovine u odnosima snaga u gradu. Mula i muftija, dva najautoritativnija pripadnika ulemanskog sloja u Sarajevu i Bosanskom ejaletu, neizbježno su bili u središtu ovih političkih sukoba.

Ne znamo ni sudbinu Ebubekir-age. Međutim, pretpostavljamo da je i on doživio istu sudbinu unutar ove političke igre kao i njegov punac Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija. S druge strane, moć porodice u muftijskoj službi se nastavila sve dok Kesrizade Ali Šakir-efendija nije uklonjen s muftijske dužnosti tokom drugih političkih događaja 1821. godine.⁹⁴

UMJESTO ZAKLJUČKA

Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendija je uspio u dužnosti sarajevskog mule zahvaljujući političkim odnosima koje je uspostavio u centralnoj i lokalnoj administraciji. Iskoristio je političke odnose u potpunosti kad je bio u službi. Pored toga, čim je stigao u Sarajevo s ciljem da dobije podršku vojnog sloja, za svoga zeta odabrao je bivšeg kul-ćehaju Ebubekir-agu. Samo ovi podaci pokazuju da je bio politički veoma vješt. Gotovo pet godina je bio najviši predstavnik uleme u Bosanskom ejaletu. Također, u svojoj karijeri je kontinuirano napredovao. Pokazivao je interes za probleme ejaleta, a kad je došao u službu poku-

muftija je bio Šakir-efendija.

⁹³ BOA, HAT. 442/22220D. Datum: 27. redžeba 1229/18. jula 1814.

⁹⁴ Muvekkit, *Povijest Bosne*, 839.

šavao je donositi neke odluke o sarajevskoj ulemi i jasnim porukama je kritizirao bosanske valije.

Kao i danas, krizne situacije dovode do povećanog intenziteta rada administracije, a samim tim se povećava i broj arhivskih dokumenata. Ovi teški periodi omogućuju historičarima da između redova ovih dokumenata pronađu neke vrijedne tragove. U tom kontekstu, učestalija administrativna korespondencija Bosanskog ejaleta s kraja 18. i početkom 19. stoljeća pruža važne podatke. Iz ovih dokumenata mogu se dobiti vrijedni podaci o političkoj moći i utjecaju uleme u Bosanskom ejaletu, političkoj snazi lokalne uleme u Sarajevu, utjecaju sarajevskog mule u ejaletu i gradu, o frakcijama uleme i vojnim organizacijama. Ove frakcije nisu bile kao čvrste grupe nego su bile promjenjive. Naprimjer, sarajevski muftija je bio potpisnik izvještaja koji je Šejhzade napisao o zloupotrebama službe Husreva Mehmed-paše, a isti muftija je bio efikasan za vrijeme otpuštanja Šejhzadea i naročito njegovog zeta Eubekir-age. Politički stavovi i odluke se artikuliraju u skladu s uvjetima ovog razdoblja.

Ove političke mreže i promjene odnosa u krugovima mogu se vidjeti pregledajući mnoge segmente arhivskih dokumenata. Neminovno je da se ovi uvidi mijenjaju ili produbljuju s korištenjem novih izvora u budućim studijama. Naprimjer, imamo vrlo malo informacija o es-sejjid Rašid-efendiji koji je sin Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije. To nas sprečava da otkrijemo njegovu političku ulogu u Sarajevu. Uz to, treba uzeti u obzir da je jedini detaljan rad rukopis Isevića koji odražava političke odnose ovog perioda. Ako promatramo događaje samo kroz njegovu perspektivu, to nam onemogućava da u potpunosti otkrijemo kompletan proces. U svakom slučaju se jasno vidi da su političke frakcije uvijek igrale važnu ulogu u Sarajevu i u Bosanskom ejaletu. Bosanskohercegovačka i svjetska historiografija je uglavnom koncentrirana na vrijeme ustanka janjičara 1826. i Gradaševića 1831. godine.⁹⁵ Međutim, sve već naprijed istaknuto nam pokazuje da su snažne političke frakcije postojale i u ranijim vremenima. Iako je arhivska građa oskudna po ovom pitanju kad se više vraća u prošlost, to nikako ne znači da takve političke grupe nisu postojale ili da su bile neuobičajene.

⁹⁵ Za više informacija vidjeti: Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996; Fatma Sel Turan, *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyân (1826-1836)*, Küre, Istanbul, 2013.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

Istanbul:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi

BOA, A.DVNS.AHK.BN.d. 6.

BOA, C.ADL. 12/805, 20/1201, 44/2668, 56/3386, 57/3438, 88/5284,
89/5375, 105/6302.

BOA, C.EV. 510/25762, 642/3239.

BOA, C.MF. 68/3360, 102/5096.

BOA, D. 52/1.

BOA, HAT. 106/4196B, 438/22116, 442/22220C, 442/22220D,
500/24478, 650/31777B, 1478/55, 1486/9.

BOA, AE.SSLM.III. 364/20832.

BOA, TS.MA.E. 477/22-1, 477/22-2.

Univerzitet u Istanbulu:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, br. 6647, *Ahval-i Bosna*.

Sarajevo:

Gazi Husrev-begova biblioteka:

Sidžili: br. 9, 12, 14, 16, 17, 20, 23, 25, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 38, 39,
48, 52.

Objavljeni izvori:

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 8. tom, Matba'a-i Osmâniyye, Istanbul, 1302-1303.

Aličić, Ahmed S., "Manuskript Ahvalı Bosna od Muhameda Emina Isevića (poč. XIX. v.)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 32-33, Sarajevo, 1984, 163-196.

Kemura, Šejh Sejfudin, *Prvi sprski ustanak pod Karađorđem od godine 1219. (1804.) do dobitka autonomije*, Sarajevo 1914.

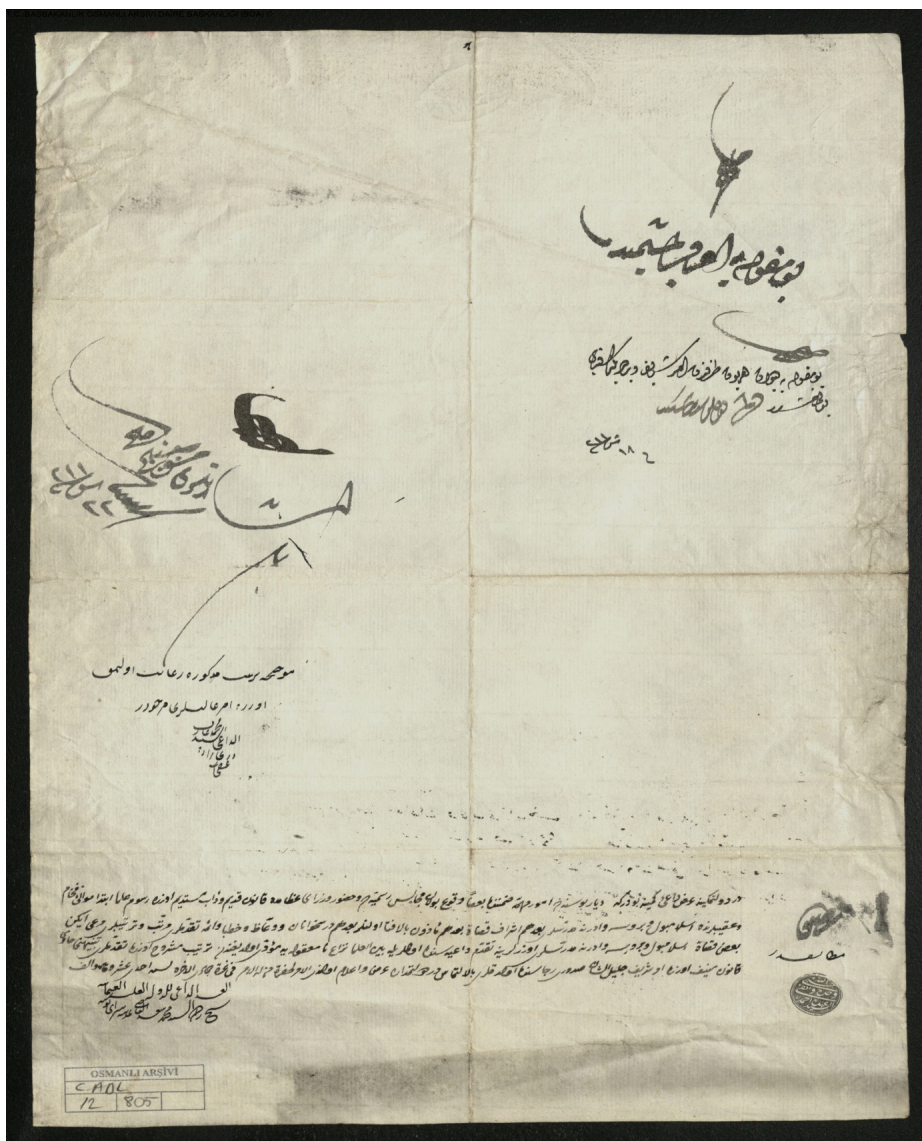
Muvekkit, Salih Sidki Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, drugi tom, prevodioci Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1998.

LITERATURA

- Aličić, Ahmed S., *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983.
- Aličić, Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996.
- Atçıl, Abdurrahman, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, Klasik, Istanbul, 2019.
- Gadžo-Kasumović, Azra, "Mulla u Bosanskom ejaletu", *Anali GHB*, XXVII-XXVIII, Sarajevo, 2008, 5-67.
- Gadžo-Kasumović, Azra, "Imenovanja kadija i njihovih zamjenika i pripravnika /naiba -prema dokumentima kazaskera i njihovih muhzira, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 67, Sarajevo, 2018, 169-192.
- İpşirli, Mehmet, "Reiszâde Mustafa Âşir Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4. tom, Istanbul, 1991, 8.
- İpşirli, Mehmed, "Şerifzâde Topal Atâullah Mehmed Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4. tom, Istanbul, 1991, 47.
- İpşirli, Mehmet, "Dürrizade Mehmed Arif Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10. tom, Istanbul, 1994, 37.
- İpşirli, Mehmet, "Mahreç", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27. tom, Ankara, 2003, 387-388.
- Kemura, Šejh Sejfuddin, *Sarajevske muftije*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1916.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap, Istanbul, 2016.
- Kreševljaković, Hamdija, „Kapetanije u Bosni i Hercegovini“ u: *Izabrana djela I*, priredili Avdo Sućeska i Enes Pelidija, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 17-237.
- Loklar, Behçet, *Ulemanski sloj u Sarajevu u drugoj polovini 18. stoljeća*, Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2021.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyânlar: Karamanoğulları Üzerine Bir Deneme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- Nametak, Fehim, "Institucija nekibu-l-ešrafa u Bosni i Hercegovini", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVII-XVIII, Sarajevo, 1996, 253-257.
- Özcan, Tahsin, «Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi», *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34. tom, Istanbul, 2007, 72-73.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1977.

- Пантелић, Душан, Београдски пашалук: пред Први српски устанак 1794-1804, Српска академија наука, Београд, 1949.
- Павловић, Драг. М., Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1791 г.), Српска краљевска академија, Београд, 1910.
- Sel Turan, Fatma, *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyân (1826-1836)*, Küre, İstanbul, 2013.
- Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, prevod: Hür Güldü, Kapı, İstanbul, 2008.
- Skarić, Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Državna štamparija, Sarajevo, 1937.
- Sučeska, Avdo, *Ajani: Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965.
- Unan, Fahri, "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "Paye"li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Bellekten*, 62/233, Ankara, 1998, 41-64.
- Unan, Fahri, "Mevleviyet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29. tom, Ankara, 2004, 467-468.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Suleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1942.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

PRILOZI

Slika 1: Arz sarajevskog mule Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije kojim se kritikuje sarajevska ulema. Arz je prihvaćen od šejhul-islama Durri-zadea Mehmeda Arif-efendije i poslan u Bab-i Ali. Na kraju je arz odobren od osmanske administracije.

Izvor: BOA, C.ADL. 12/805, Datum: 1. džumadel-ahir 1211/2. decembar 1796.

Slika 2: Nišan sarajevskog mule Šejhzadea es-sejjid Muhameda Seid-efendije u haremu Careve džamije u Sarajevu.

MULLAH OF SARAJEVO ŠEJHZADE ES-SEJJID MUHAMED SEID-EFENDI AND HIS ROLE IN THE EYALET OF BOSNIA (1795-1814)

Summary

Šejhzade es-sejjid Muhamed Seid-efendi held the office of the *mullah* of Sarajevo on four separate occasions, which was unprecedented until his time. He held this duty for about five years and, in a political sense, his term in office represented one of the most difficult periods of the Empire and the eyalet of Bosnia. During the career of Šejhzade at the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth century in Belgrade and Sarajevo, the political and social events were at a high level and this undoubtedly enabled him to play an important role in political decisions made in those cities. This paper mainly focuses on the period of Šejhzade's jurisdiction in Sarajevo, to the extent permitted by the available sources. The process of his appointment in Sarajevo, his experiences with the central administration during the extension of his period in the office, his desire to remain permanently in Sarajevo, the family relationships which he established in the city, and his relationships with other representatives of the ulema in Sarajevo are the main subjects of this paper. This work tries to contribute to the study of political factions and problems among the social strata of Sarajevo and the eyalet of Bosnia in the mentioned time frame.

Keywords: mullah, kadi, mufti, vali, Sarajevo, eyalet